

P.J. Renson

Lichaamscultuur en literatuur in de Renaissance

De Renaissance is de bakermat geweest voor talloze sporten en spelregels die wij nu nog steeds kennen. Sport, spel en lichaamscultuur van de Renaissance zijn nog jonge onderzoeksterreinen. Roland Renson bespreekt Fontaine's *Libertés et savoirs du corps à la Renaissance*, dat teruggrijpt op primaire bronnen.

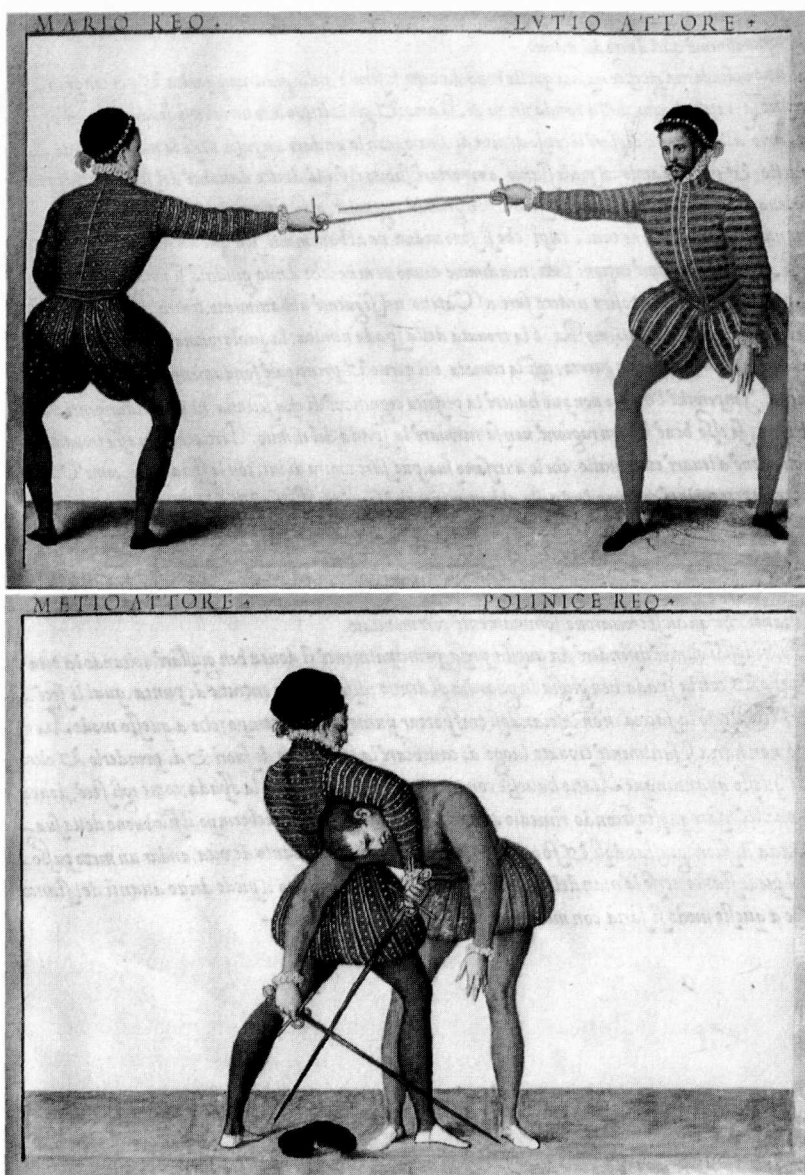
In de sporthistorische literatuur over de periode van de Renaissance schijnt zich een 'wedergeboorte' af te tekenen. Vroeger was men hiervoor hoofdzakelijk op secundaire bronnen aangewezen in algemene werken over historische pedagogiek of over sportgeschiedenis. Sinds enkele jaren kan men te rade gaan bij enkele originele verzamelwerken. Net zoals dat tijdens de Renaissance gangbaar was, beogen deze publicaties te putten uit de oorspronkelijke bronnen. Dat lijkt enkel voor voor specialisten. Maar sport houdt altijd meer in dan sport alleen en in de sportgeschiedenis worden boeiende hoofdstukken van de cultuurgeschiedenis geschreven.

Een doorslaggevende rol is gespeeld door het in 1980 in Tours georganiseerde colloquium over *Les jeux à la Renaissance*. Zeven jaar later volgde een colloquium over een nauw verwant thema: *Le corps à la Renaissance*. Daaruit zijn twee imposante verzamelwerken voortgekomen.¹ Er is ook het werk van Krüger en McClelland over de eerste vormen van de moderne sport in de Renaissance. Maar hier wil ik het hebben over de jongste publicatie van Marie-Madeleine Fontaine.²

Fontaine leidt haar gebundelde monografieën in met de bekentenis dat ze zich in haar specifieke onderzoeksdomein vaak eenzaam voelde en door haar collega's scheef werd bekeken. Op sport, spel en lichaamscultuur schijnt nog steeds een academisch embargo te wegen, niettegenstaande de historische doorbraakacties van Huizinga's *Homo Ludens*, daterend van

1 Ph. Ariès, J.C. Margolin, ed., *Les jeux à la Renaissance* (Parijs 1982) en J. Céard, M.-M. Fontaine, J.-C. Margolin, *Le corps à la Renaissance* (Parijs 1990).

2 M.-M. Fontaine, *Libertés et savoirs du corps à la Renaissance* (Caen 1993).

Afbeeldingen uit het tractaat *Modo di cacciare mano alla spada* van de hand van de Milanese wapenmeester Giovanni Antonio Lovino, aangeboden aan de Franse koning Hendrik III. Uit: Pierre Lacaze, *En garde. Du duel à l'escrime* (Gallimard 1991).

1938, en *Les jeux et les hommes* van Roger Caillois (1958).

Allereerst bepreekt Fontaine de heropleving van de dans als literair thema in de Renaissance-literatuur. Voordien werd de dans meestal op moreel veroordeeld als publiek spektakel en in 1561 zelfs officieel verboden in Frankrijk. Dat gebeurde vooral onder druk van de Franse hugenoten, en in mindere mate van de katholieken. Met *L'harmonie universelle* van Mensenne (1636) is daarin volgens Fontaine een kentering gekomen. Ze noemt het een nieuwe lofrede op de dans, onverbrekkelijk verbonden met de nieuwe muziekcultuur van de 16e eeuw, waaraan de dans zijn structuur, zijn maat, ritme en expressiviteit ontleende. Er verschijnt een nieuwe hoofse dansstijl met geoefende dansers, begeleid door geschoolde muzikanten, die een eigen cultureel leven gaat leiden. Dit nieuwe dansfenomeen mag daarom volgens haar niet meer beoordeeld worden volgens de criteria van Bakhtin. Zijn analyse van de zogeheten 'omgekeerde wereld' tijdens feesten en kermessen met wilde dans- en rabelaisiaanse braspertijen gaat weliswaar op voor de Middeleeuwen, maar helemaal niet voor de verfijnde danscultuur aan de Renaissance-hoven.³

Een ander verhaal is dat van de geschiedenis van de zwemliteratuur. Fontaine concentreert zich op twee Latijnse werken over de *ars natandi* (zwemkunst) en onderstreept de paradox dat ze beide geschreven zijn door katholieke humanisten, die allebei nochthans in een overwegend protestantse omgeving vertoefden. Naaktheid en gemengd zwemmen bleken toen de meest natuurlijke zaak van de wereld en gaven blijkbaar geen enkele aanleiding tot moralistische beschouwingen. Graag wil ik hierbij opmerken dat nog vóór het in het Latijn geschreven werk van de Engelsman Digby, er in 1559 een Nederlands 'zwemboek' is verschenen, en dan nog in het Fries: *de olde swemerkunst, alle mensehe, und lustigen gesellen tho leeren und oefene nut oerbaerlick*, van Hermannus van Norden. Van dit werk is echter geen enkele uitgave meer beschikbaar. Het exemplaar dat zich in het British Museum bevond ging tijdens bombardementen in de Tweede Wereldoorlog verloren.

Kunnen zwemmen als de vissen en kunnen vliegen als de vogels, heeft altijd tot de verbeelding gesproken. Beide thema's komt men regelmatig tegen in de poëtische ontboezemingen van Renaissance-kunstenaars als Ronsard (kennelijk de lievelingsauteur van Fontaine). Daarbij denkt men aan Leonardo da Vinci's visionaire ontwerpen van duikapparatuur en vlieg-

3 M.M. Bakhtin, *L'oeuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance* (Parijs 1973).

tuigen, die deze droom mee hielpen werkelijkheid te worden.

Ook het in Frankrijk meest geliefde *Jeu de Paume* wordt geduid als een typisch produkt van de Renaissance. Dit indoor-tennis groeide uit tot een ware rage, vooral in Parijs, waar het in honderden 'tripots' werd gespeeld. Oorspronkelijk waren er grote verschillen in afmetingen, spelmateriaal (ballen en rackets) en reglementen. Gaandeweg kwam een zekere standaardisering tot stand, overigens een van de fundamentele karakteristieken van de moderne sport volgens Allen Guttmann's bekende stelling in *From ritual to record*. In deze balhuizen of kaatsbanen kwam ook een

Het 'dansuurtje', uitgebeeld op een kopergravure van Crispin de Passe (1593-1663. Uit: Max von Böhn, *Der Tanz* (Berlijn 1925).

sociale gedragscode tot uiting, eigen aan de levensstijl van de *gentilhomme* van de Renaissance. Fontaine wijst in dit verband op het fenomeen van de 'avantages' (wij zouden nu omgekeerd van 'handicaps' spreken), waarbij het de bedoeling was tot een spannende wedstrijd tussen niet-evenwaardige partijen te komen. Met dit doel voor ogen werden allerlei compensaties ingevoerd, zoals het toekennen van voordeelpunten (zowel 'kaatsen' als niet-bestrafte fouten), het gebruik van een beter slagtuig of zelfs de inperking van het speelveld voor een van beide partijen.

Dit *avantage*-concept vond zijn oorsprong in de Middeleeuwen en volgens Fontaine kende het geen voorloper in het Grieks of het Latijn en werd het later vanuit het Frans in het Engels en het Italiaans overgenomen. Ze

besteedt aparte aandacht aan dit begrip in het oeuvre van Michel de Montaigne, schrijver van de beroemde *Essais*, en besluit met de originele stelling: “L’avantage est en effet le moyen par lequel la réflexion pratique accepte l’existence des inégalités naturelles, les affronte pour les aménager et les organiser.”⁴ Deze avantage-regel is inderdaad een oplossing van het gezond verstand om het bestaan van natuurlijke ongelijkheden te aanvaarden en om deze verschillen te balanceren en ‘uit te spelen.’ Men aanvaardt het bestaan van natuurlijke ongelijkheden, en men houdt er rekening mee door ze in de wedstrijd op te nemen en te organiseren.

Weer een andere paradox is het feit dat Italië onmiskenbaar de bakermat van de Renaissance is geweest, maar overal in Europa, zowel op het slagveld als aan de hoven, Frankrijk werd nagebootst. Zowel kunstenaars als scherm- en dansmeesters gingen hun inspiratie zoeken ‘over de Alpen’, maar aan de andere kant was het de Franse *gentilhomme*, weliswaar met enige concurrentie vanwege zijn Spaanse collega, die de toon aangaf op het vlak van de lichaamsoefeningen en die hiervoor internationaal model stond. Fontaine meent deze paradox te kunnen verklaren door het feit dat de Fransen niet zijn meegegaan met de doorgedreven specialisatie, typisch voor Italië, maar bleven vasthouden aan de traditionele *éducation chevaleresque*, waarbij men enge specialisatie schuwde en een brede omnipraktische lichaamsvorming voor ogen hield. We zien hier enigszins een voorafspiegeling van een veel later sportconflict, ten tijde van Pierre de Coubertin, tussen de polyvalente ‘amateur’ en de gespecialiseerde ‘professional’.

Italië bleef enkele eeuwen de belangrijkste leverancier van gereputeerde scherm- en dansmeesters, die echter ten opzichte van hun adellijke leerlingen een minderwaardige positie bekleedden. Hier voert Fontaine ook de merkwaardige figuur van Pietro de Monte ten tonele. Deze Italiaanse condottiere was een erg langdradige schrijver van werken over de wapenkunde, de lichaamsoefeningen en het duel, maar ook over filosofie, de katholieke leer en de theologie. Tijdens de periode van de *Reconquista* had hij in Spanje gevochten voor de katholieke vorsten. Hij was bovendien een beroemde schermmeester en *voltige*-specialist. Deze bizarre en geniale persoonlijkheid verenigde in zich de eigenschappen van militair, ingenieur en theoloog. Wie zou daar vandaag de dag nog aan kunnen tippen? Niemand minder dan Leonardo da Vinci besprak met hem de techniek

4 Fontaine, *Libertés*, 113.

van het speerwerpen. Daarbij gebruikte men dezelfde techniek als gedurende de Olympische Spelen in de Griekse Oudheid: een touw dat men rond de speer wond, waardoor het projectiel een roterende beweging kreeg na de afworp. De militaire werken van De Monte in het Latijn waren zeker geen literaire hoogstandjes. Hij probeerde dit te vergoeden met het argument dat zijn leerlingen veeleer uitblonken door hun atletische dan door hun literaire gaven ("men moet de dingen in het lang en breed beschrijven opdat zij het zouden begrijpen...") en dat het bovendien niet eenvoudig was de gepaste Latijnse terminologie te vinden voor de eenvoudige termen die in de moedertaal werden gebruikt.

In dit boek van Fontaine staat ook nog een aantal studies over 'Kennis en levenskunst', maar dit thema ligt te ver af van het specifieke domein der lichaamscultuur om hier te worden besproken.

De sportgeschiedenis heeft behoefte aan zulke zeldzame exploratoren als Fontaine, die zich op een desolaat historisch terrein durven te bewegen. Daarvoor dienen ze echter tegelijkertijd over een brede cultuurhistorische (en uiteraard ook een sporthistorische) achtergrond te beschikken. Fontaine levert daarvan een geslaagd bewijs.